

Юридичні науки

УДК 343.9

Дудченко Катерина Віталіївна

*студентка Факультету соціології і права, спеціальності "Право"
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"*

Dudchenko Kateryna

*Students of the Faculty of Sociology and Law, Specialty "Law" of the
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

Комісарчук Дар'я Віталіївна

*студентка Факультету соціології і права, спеціальності "Право"
Національного технічного університету України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"*

Komissarchuk Daria

*Students of the Faculty of Sociology and Law, Specialty "Law" of the
National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"*

Науковий керівник:

Головко Ольга Михайлівна

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри публічного права
Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"*

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ
LEGAL ASPECTS OF COUNTERING TERRORISM FINANCING**

Анотація. Стаття присвячена аналізу правових аспектів протидії фінансуванню тероризму. У статті розглядаються найбільш поширені способи фінансування тероризму. Розглянуто кардинально новий спосіб фінансування тероризму — шляхом використання криптовалюти. Проаналізовано законодавчі акти національного та міжнародного законодавства щодо протидії фінансування тероризму.

Ключові слова: терористична діяльність, протидія тероризму, фінансування тероризму, безпека, боротьба із тероризмом.

Summary. The article is devoted to the analysis of legal aspects of counteraction to terrorist financing. The article discusses the most common ways of financing terrorism. A radically new way of financing terrorism — through the use of cryptocurrency — is considered. Legislative acts of national and international legislation on countering terrorist financing are analyzed.

Key words: terrorist activity, counteraction to terrorism, terrorist financing, security, fight against terrorism.

Постанова проблеми. З розвитком сучасних технологій світ стрімко охопила нова хвиля терористичних актів. Складність правової протидії тероризму полягає в тому, що він за останні роки набув більшого спектру цілей, підходів, кардинально новими стали способи його фінансування. Наразі тероризм стає ще більш багатовекторним, дедалі частіше форми його вираження ставлять комерційну мету через заподіяння страждань та смерті великої кількості людей. Життя людини нівелюється: людська смерть стала не остаточною ціллю, а способом задоволення потреб чи отримання наживи. У наш час такі дії здобули фінансове підкріплення і важливим стало перешкоджання новим способам фінансування тероризму. Для цього є необхідним більш детальне вивчення головних аспектів цього явища з правової точки зору.

Результати аналізу наукових публікацій. Теоретичною основою цієї роботи є національні та міжнародні нормативні акти, а також діяльність таких вчених і дослідників, як Демчук А. І., Карманний Є. В., Афанасьєв Н. Н., Семикін М. В., Драний В. В., Комчик М. В., Штулер І. Ю., Ільченко В. А., Степанова К. А., Ємельянов В. П., Куделев В. В., Сюкияйнен Л. Р., Карлін М. І. Результати цих наукових розробок є важливими для детального аналізу та розуміння теми, проте залишається багато дискусійних питань, що підкреслює актуальність даної теми в подальших дослідженнях.

Метою статті є визначення аспектів фінансування тероризму для подальшого аналізу та пошуку стратегій перешкоджання ньому.

Виклад основного матеріалу. Питання тероризму дуже часто висвітлюється на сторінках преси та в політичних медіа, але правовий аспект цього явища розглядається не завжди. Дана проблема виникла в політично-правовому полі відносно нещодавно, адже за своєю природою, тероризм – важко-прогнозоване поняття. Боротьбу з терористичною діяльністю та тероризмом визначають як одну з найбільш провідних напрямків діяльності країн-членів Організації Об'єднаних Націй [1].

Термін «тероризм» деякі науковці пропонують розглядати у широкому та вузькому значенні. У вузькому значенні тероризм за визначенням науковця Семикіна М. В. – це негативне соціальне явище, яке являє собою сукупність декількох чинників, таких як економічні, соціальні та політичні та полягає у погрозах, застосування насильства чи інших небезпечних для людей дій з боку однієї особи чи об'єднаної групи осіб задля досягнення змін у соціальному, етнічному або економічному становищі [2]. Чітко окресленим це поняття стає в його широкому розумінні, таке поняття ґрунтовно дослідив науковець Ємельянов В. П. У широкому розумінні тероризм розглядається як негативне соціально-правове явище, яке є сукупністю деяких факторів, таких як:

- 1) об'єднання групи агресивно налаштованих осіб, які мають лідера, який виконує ідеологічну функцію та не бере участі в актах тероризму;
- 2) одна особа чи група осіб, які за допомогою насильницьких чи інших небезпечних дій прагнуть вплинути на рішення чи досягти утримання від прийняття рішення державою, будь-якою організацією, фізичною чи юридичною особою тощо;
- 3) поширення свого впливу на коло осіб, значно більше за жертв, створення умов для неможливості протидії, іноді з залученням корупційних схем;
- 4) повне свавілля, недодержання законів, правил та нехтування людським життям та здоров'ям [3].

На жаль, проблема тероризму є актуальною й для України: незаконні збройні формування та злочинні групи, які займаються нелегальним відмиванням коштів присутні на території багатьох окупованих територій. Чітко визначити які організації та угруповання є терористичними в Україні дуже складно, адже це питання вкрай політизоване. В українському законодавстві термін тероризм можна знайти у ч. 1 ст. 1 закону України "Про боротьбу з тероризмом", де вказано, що тероризм – «суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [4]. Цей нормативний акт був створений для відвернення терористичних загроз у районі проведення антитерористичних операцій. Також на законодавчому рівні закріплено поняття терористичного акту, а саме в статті 258 Кримінального кодексу України [5].

Особливої уваги потребує питання протидії фінансування тероризму в частині розроблення ефективних схем перешкоджання цьому небезпечному явищу.

Більшість країн прикладають багато зусиль щодо протидії фінансуванню тероризму. Найчастіше це виражається у національних правових актах. Деякі країни та їх об'єднання створюють список держав, яких вони вважають такими, що несуть терористичну загрозу світові [6].

Антитерористичні організації підготували спеціальні списки, де вони поділяють країни на чорні (країни, що сприяють поширенню тероризму), до них відносять Корею та Іран та сірі (країни, що не приймають активної участі в діях, які направлені на протидію та боротьбу з фінансуванням тероризму), до яких відносять Пакистан, Багами, Зімбабве, Ємен, Монголію, Панаму, Сірію, Камбоджу та інші держави [6].

Вперше таке явище, як "фінансування тероризму" у міжнародному праві було згадано у 1999 р., коли була прийнята Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. Хоча і з прийняттям Загальної декларації прав людини тероризм став фактично незаконним, через порушення великої кількості прав осіб, Конвенція закріпила це на папері. Згідно зі ст. 8 Конвенції кожна держава застосовує для цілей можливої конфіскації відповідно до принципів внутрішнього права заходи для того, щоб визначити, виявити, заблокувати або арештувати будь-які кошти, що використовуються або виділені з метою вчинення злочинів, які входять у сферу дії Конвенції, а також кошти, отримані в результаті таких злочинів [7].

Декілька десятиліть тому терористичні угруповання являли собою досить маргінальні та девіантні сили, які так чи інакше потребували підтримки та фінансування з боку інших держав. Мати державу-спонсора було дуже вигідно для терористичних угруповувань у тому плані, що вони не відволікалися на пошуки коштів для реалізації своїх злочинних намірів.

Але з часом зв'язок з державою став вразливим місцем для терористів: на ґрунті фінансової залежності вони стають знаряддям політики країн-спонсорів. Зараз транснаціональні терористичні угруповання займаються самофінансуванням і мають у своєму розпорядженні широкі джерела фінансування.

За своєю суттю, джерела фінансування тероризму поділяють на два види: зовнішні (фінансування ззовні) та внутрішні (самофінансування). Це питання ґрунтовно дослідили такі науковці, як Шутлер І. Ю та Ільченко В. А [8].

До зовнішнього фінансування можна віднести фінансування країн. Допомога з боку держав терористичним організаціям вельми істотна. Країни, які беруть участь в такій допомозі, як правило, не вирізняються економічним чи соціальним розвитком. Перелік таких держав окреслює Департамент США, включення в цей список спричиняє жорсткі економічні та політичні санкції [9].

Джерела фінансування тероризму та взагалі таке явище як тероризм науковці тісно пов'язують з ісламськими країнами. Степанова К. А. вважає, що саме тут більшість терористичних організацій вже давно займаються самофінансуванням [10]. Багато дослідників доводять, що ісламські країни — осередок створення і розвитку терористичної діяльності. Переконливим прикладом можна вважати таку організацію, як Аль-Каїда – суннітське джихадистське об'єднання, яке мало значні ресурси та різні варіанти їх поповнення. Хоча влада Саудівської Аравії і намагалася заборонити діяльність Аль-Каїди на території своєї держави, але масштабні операції щодо протидії тероризму почалися лише після гучних терористичних актів по всій території країни. Ця організація була здатна самостійно оплачувати всю свою інфраструктуру, канали комунікації, підготовки та безпосередньо операції. Як відомо, іслам приділяє багато уваги благодійності та пожертвам через те, що це вважається священним обов'язком мусульманина. В

ісламському світі благодійність вважається одним із видів суспільної та фінансової активності, а ісламські благодійні фонди – основною суспільною організацією [11].

Різниця між легальним та нелегальним фінансуванням терористичних організацій підкреслює для науковців проблему використання незаконних способів до фінансування терористичної діяльності. Більш повно про це наголошує в своїх наукових працях Драний В. В.. Відмивання доходів взагалі окреслюється як процес, за допомогою якого кошти, які отримані шляхом терористичної діяльності на певних територіях є переміщеними чи прихованими. З іншої сторони, організації, що займаються тероризмом, не переслідують отримання коштів в результаті механізму утворення фонду, а ставлять за мету одержання коштів, які будуть необхідні для проведення терористичних операцій. Таким чином, дії терориста не завжди будуть предикатними відносно тих, що пов'язані з легалізацією. Термін «предикатний» в цьому контексті покликаний підкреслити ту обставину, що вчинення основного складу злочину неможливе без попереднього, одночасного або наступного вчинення, або без раніше виниклого наміру вчинити інший злочин. У висновку, неможливо застосувати профілактичні, превентивні, попереджувальні та репресивні заходи щодо фінансування терористичної діяльності [12].

Таким чином, фінансовою основою радикальних ісламських рухів й досі лишається підтримка їх соціально-політичних за змістом та релігійно-філософських за формою цілей населенням мусульманських країн у виді релігійних пожертвувань.

Найважливішим джерелом фінансування всіх ісламських угруповань слугують регулярні закят та добровільні садака – пожертвування віруючих на благодійні потреби. Вони вважаються обов'язковими для всіх правовірних мусульман. Хоча закят вноситься приватними та юридичними особами регулярно, він традиційно юридично не регулюється владою та не

підлягає податковій, аудиторській та ніякій іншій перевірці з боку держави [13].

Боротьба з відмиванням грошей з її традиційно високими потребами до легальності доходів будь-яких підозрілих осіб чи організацій не враховує специфіку фінансування ісламських об'єднань. У цьому сенсі її ефективність є дуже обмеженою. Саме через це потребується комплекс мір, які б попереджували криміналізацію коштів, отриманих легальним шляхом, як у мусульманських країнах, так і ісламських громадах немусульманських держав.

Механізм приходу фінансових засобів в найпростішому сенсі відбувається за допомогою банківських переказів. Гроші надходять нібито від фізичних та юридичних осіб на рахунки головних благодійних організацій, при цьому вони все ще зберігають легальний характер. Потім вони частіше за все переводяться також цілком легально у локальні відділення відповідних фондів. Вже тут їх зазвичай ділять та віддають у розпорядження злочинним організаціям. Так відбувається криміналізація грошей. Проблема цього способу надходження фінансів полягає ще й в тому, що банки починають складати звіти про фінанси, які для них є інструментом самозахисту. Інакше кажучи, вони намагаються проводити політику превенції від можливого встановлення зв'язку з коштами організації, що займається терористичною діяльністю. Це призводить до того, що банки починають інформувати про операції, що не мають значення до тероризму або про незначно підозрілі банківські транзакції, що, в свою чергу, призводить до створення незручних ситуацій, коли уповноважені контролюючі органи банку будуть перевантажені відповідними звітами, які не будуть стосуватися тероризму. Це значно ускладнює процес боротьби з тероризмом [14].

Офіційні банківські перекази не є єдиним інструментом для фінансових трансакцій. Існує також неформальна система, яка закріплена на

довірі, яка є надзвичайно довготривалою (іноді переходить з покоління в покоління). Такий переказ відбувається у формі, наприклад, усного повідомлення (часто по телефону) однієї сторони іншої, яка знаходиться в іншому місті чи країні про потребу передати кошти якійсь названій особі без розписки чи будь-якої документації. Логічно, що такого роду операції не мають реєстрації, їх неможливо підтвердити юридично та майже неможливо простежити.

Також ті, хто працюють нелегально, практикують виписки чеків з завчасно перевищеними сумами оплати легальних економічних операцій для прикриття переказів. Разом з цим поширені методи контрабанди золота та дорогоцінних каменів. Частими є також грабіжі, напади на банки, експропріації, рекет, захоплення заручників та інші форми вимог. Саме такі методи розповсюджені на Кавказі та Балканах (перший заручник для викупу в СНД був захоплений на Кавказі) [15, с. 150].

Одним з найпоширеніших засобів є фінансування за рахунок тіншового бізнесу, який в основному покриває місцеві осередки та асоційовані організації. Як правило, такий вид відбувається за простою схемою або через канали банківської системи за допомогою місцевих схем відмивання незаконних доходів, або шляхом бартерного обміну наркотиків на зброю. У цій сфері дуже тісним є зв'язок терористів з професіональним злочинним світом [16].

Ще одним джерелом фінансування терористичної діяльності може бути і, зокрема, здійснення підприємницької діяльності, з урахуванням використання терористичних операцій. Хоча за такої умови, підприємництво такої організації нічим не буде відрізнятися від злочинної, проте, на відміну від організованої терористичної групи така буде одержувати значну частину коштів із бізнесу, тобто із зовсім легальних джерел.

Варто також зазначити, що фінансування терористичних підрозділів істотно змінилося, зокрема, й в Україні за останні 5-10 років [17, с. 19]. Ці трансформації були спричинені двома основними причинами: суттєвою глобалізацією економіки, яка надала кардинально нові можливості терористичними угрупованням і оновлення терористичних груп, тобто їх перехід до мережевої організаційної структури. Треба наголосити, що навіть при відносно невисоких витратах на проведення терористами своїх дій, збиток економіці може бути дуже значним, це робить її вразливою для будь-яких зовнішніх та внутрішніх впливів.

Отже, такий стрімкий розвиток економіки надав терористами можливості для більш успішної реалізації терористичних дій з причин більш об'ємного характеру фінансових операцій; розвитку сучасних технологій та зв'язку; запровадження та поширення кібервалюти. Як вже зазначалося раніше, розвиток економіки дещо трансформував роль доходів терористичних організацій: знизилися зовнішні доходи і за рахунок цього перерозподілились та збільшилися внутрішні.

Виникнення віртуальних та цифрових валют сприяло тому, що гроші тепер залучаються у значних розмірах до механізмів, які створені для миттєвого переказу через Інтернет. Одночасно з цим, засновані на віртуальних валютах платіжні продукти та послуги створюють ризики фінансування тероризму. Криптовалюти, такі як біткоїн, відкривають широкі можливості для розвитку фінансового сектору та використання інновацій у ньому. Ця технологія дозволяє здійснювати анонімні перекази коштів по всьому світу. Останні дослідження, наприклад, типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України свідчать, що злочинці шукають і знаходять віртуальні валюти, які забезпечують анонімність як користувачів, так і операцій, дозволяють швидко переводити незаконні доходи з однієї країни до іншої, широко використовують це у кримінальному світі [18].

Немає чітко визначеного поняття криптовалюти та її статусу. Деякі науковці, зокрема американський економіст, професор економіки Нью-Йоркського університету Рубіні Н., вважає, що віртуальні валюти є основою тіньового ринку та відмивання коштів, а також не є ні платіжним засобом, ні світовою валютою, ні засобом накопичення [19].

В Україні Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг, переконані, що складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом [20].

У той же час Європейський суд з прав людини у деяких справах визначає, що Bitcoin треба вважати валютою. Зокрема рішення у справі Хедквіст проти Швеції від 22.10.2015 встановило, що всі операції, пов'язані з обміном біткоїнів (bitcoin), будуть оподатковуватися так само, як і операції з традиційними валютами [21]. Таким чином, європейська судова практика по суті прирівняла криптовалюту до законного платіжного засобу, а обмін грошових коштів – «валютно-обмінною операцією»

Також, маємо змогу визначити, що саме приваблює у використанні криптовалюти зловмисників.

Насамперед, це анонімність транзакцій та глобальна доступність криптовалютної системи. Остання, як правило, не потребує ідентифікації, як, наприклад, використання банківських рахунків, та надає можливість переказу коштів будь-якому користувачу Інтернету із базовими навичками, з будь-якого місця в абиякий час на певну суму. Відстежити такі транзакції дуже складно – перекази можна виконувати в інші країни, «замітати» сліди шляхом використання різних бірж, конвертерів, міксерів, крім того, робити це швидко (чим швидші транзакції, тим менша ймовірність їх перехопити

або заблокувати) та дешево (так як комісія часто складає менше 0,1 %). Крім того, відсутність правил для бірж і пунктів обігу, обов'язку ідентифікації власника гаманця та чіткого правового регулювання використання криптовалют загалом [22].

Висновок. Вважаємо, що у сучасному світі є гостра необхідність в розробленні міжнародного механізму, який буде в змозі у світовій грошовій системі належним чином відстежити та перекрити канали фінансування міжнародного тероризму. Неможливо обмежуватися лише списками найбільш небезпечних організацій та злочинців – потрібні санкції проти країн, які спонсорують тероризм та переховують терористів.

Деякі країни вже роблять кроки на шляху до винищення тероризму. Яскравим прикладом є Саудівська Аравія, яка ввела систему своєрідних фінансових фільтрів, які покликані відділити законне використання коштів від незаконного. Крім цього у країні створили державну Комісію з нагляду за благодійними організаціями.

У сучасному світі дуже стрімко поширюється криптовалюта, яка стала новим та одним з найпопулярніших методів фінансування тероризму. Такі країни, як Мальта і Естонія, вже ввели спеціальні криптовалютні ліцензії на послуги, які пов'язані з віртуальними валютами. Такі новації дозволяють швидко відкрити, наприклад, рахунок в банку або в платіжній системі, але також передбачають низку зобов'язань, зокрема, і на відповідність anti-money laundering (боротьба з легалізацією грошових коштів) законодавству країни [23].

Але, на нашу думку, цього замало, бо задля ефективної протидії тероризму потрібна взаємодія та співпраця більшості країн світу, тому багатьом з них не завадить перейняти успіх тих, хто вже застосовує методи, які дали свої позитивні плоди в цій боротьбі.

Наша держава теж зробить свій внесок у боротьбу з криптероризмом, співпрацюючи з аналітичними сервісами, тому що

питання відмивання грошей і фінансування терористичної діяльності в світі є одним із провідних. Співтовариства у кожному куточку світу постійно впроваджують нові вимоги для кандидатів у представники крипто індустрії. Постачальникам послуг, що пов'язані з обігом віртуальних валют, варто готуватися заздалегідь до змін в законодавстві і впроваджувати передові оновлення в свою діяльність відповідно до законодавчих змін, якими користуються кращі біржі криптовалют. Криптовалютами торгують українські біржі Exmo, Kuna і BTC Trade UA.

Література

1. UN Global Counter-Terrorism Strategy. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/counterterrorism/ru/un-global-counter-terrorism-strategy> (дата звернення: 26.01.2024).
2. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації як різновид тероризму. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 19. С. 13-15.
3. Ємельянов В. П. Антитерористичне законодавство: поняття, система, шляхи вдосконалення. Харків: Право, 2016. 88 с.
4. Про боротьбу з тероризмом: Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 26.01.2024).
5. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1707> (дата звернення: 30.01.2024).
6. *Державна служба фінансового моніторингу України*. Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей FATF URL: <https://www.fiu.gov.ua/content/uk/fatf.htm> (дата звернення: 29.03.2024).

7. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. *Верховна Рада України: офіційний вебпортал*. 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text (дата звернення: 02.02.2024).
8. Штулер І. Ю., Ільченко В. А. Джерела, форми і методи фінансування терористичних організацій. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2018. Вип. 1. С. 115-130.
9. State Sponsors of Terrorism. *U.S. Department of State*. 2021. URL: <https://www.state.gov/state-sponsors-of-terrorism/> (дата звернення: 02.02.2024).
10. Musharbash Y. The Future of Terrorism: What al-Qaida Really Wants. *DER SPIEGEL* | *Online-Nachrichten*. URL: <https://www.spiegel.de/international/the-future-of-terrorism-what-al-qaida-really-wants-a-369448.html> (дата звернення: 29.03.2024).
11. Гуцало М. Організація протидії сучасному тероризму: навч. посіб. для студ., аспірантів, викл. вищ. навч. закл. Київ: Аратта, 2009. 263 с.
12. Проблеми влади і права в умовах посттоталітарних трансформацій: міждисциплінарний аналіз: монографія / М.І. Панов, О.Г. Данильян, С.І. Максимов та ін.; за ред. М.І. Панова, О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2004. С. 88. 360 с.
13. Саміло Г.О. «Мусульманське право» та «Право мусульманських країн»: питання співвідношення понять. *Науковий вісник Запорізького національного університету. Серія «Порівняльно-аналітичне право»*. 2014. № 5. С. 40-41.
14. Інвестиційні офшори: навч. посіб. / М. І. Карлін, О. А. Івашко. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 292 с.
15. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навч. пос. / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. Львів: ЛьВДУВС, 2011. 328 с.

16. Фонові для злочинності явища: запобігання та про тидія: зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2018. 122 с.
17. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіт. доповідь / [Резнікова О.О., Місюра А.О., Дрьомов С.В., Войтовський К.Є.]; за заг. ред. О.О. Резнікової. К.: НІСД, 2017. 60 с.
18. Типологічні дослідження Державної служби фінансового моніторингу України за 2017 рік. К., 2018. 148 с.
19. Roubini N. The big blockchain lie. *Project Syndicate. Blog post*. 2018.
20. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/spilna-zayava-finansovih-regulyatoriv-schodo-statusu-kriptovalyut-v-ukrayini> (дата звернення 08.02.2024).
21. Рішення суду справедливості Європейського Союзу С-264/14. Справа податковий орган Швеції (Skatteverket) проти Девід Хедквіст (David Hedqvist). 2015.
22. Демчук А. І. Щодо деяких аспектів використання криптовалюти у легалізації (відмиванні) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванні тероризму. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 72. С. 71-78.
23. Кознова О. Криптовалюта під контролем: що нас чекає після введення нових правил фінансового моніторингу в Україні? *LIGA ZAKON*. 2020. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/194740_kriptovalyuta-pd-kontrolem-shcho-nas-cheka-pslya-vvedennya-novikh-pravil-fnansovogo-montoringu-v-ukran (дата звернення: 09.02.2024).